

5. Зимняя И.А. Педагогическая психология: Учебник для вузов. – М.: Издательская корпорация «Логос», 2000. – С. 305-366.
6. Кан-Калик В.А., Ковалев Г.А. Педагогическое общение как предмет теоретического и прикладного исследования // Вопросы психологии. – 1985. – №4. – С. 9-17.
7. Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении. – М.: Просвещение, 1987. – 190 с.
8. Комарова І. Культура педагогічного спілкування вчителя // Шлях освіти. – 2001. – №5. – С. 31-34.
9. Психологический словарь / Под ред. В.П.Зинченко, Б.Г. Мещерякова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Педагогика – Пресс, 2001. – 440 с.
10. Психологія: Підручник / За ред. Ю.Л.Трофімова. – К.: Либідь, 1999. – С. 468-476.
11. Реан А.А., Бордовская Н.В., Розум С.И. Психология и педагогика. – СПб.: Питер, 2000. – С. 317-346.
12. Шаохіна Т. Підготовка вчителя до спілкування з учнями // Шкільний світ. – 2003. – №7. – С. 3.

The is described the role of outside school institutions in the upbringing of outside school institutions in the upbringing of children and teen – agers. The autor underlines the effectives of the pedagogical influence of the institutions of socialization on the educational process.

Key words: social and pedagogical activities outside school institutions.

Отримано: 24.09.2009

УДК 159.9:316.454.2

О.М. Опалюк, Т.Л. Опалюк

ОСОБЛИВОСТІ ФЕНОМЕНА СПІЛКУВАННЯ В КОМУНІКАТИВНІЙ КУЛЬТУРІ СУСПІЛЬСТВА

У статті описується феномен спілкування в комунікативній культурі суспільства, адже стосунки цілком розкриваються й реалізуються саме в спілкуванні, яке є інтеграційним компонентом у життєдіяльності людини та її взаємодії із суспільством, що є умовою людського існування.

Ключові слова: інформаційний обмін, спілкування, соціальне життя, соціально вибіркового характеру, особисте ставлення, міжособистісні стосунки.

В статті описується феномен об'єднання в комунікативній культурі суспільства, оскільки стосунки повністю розкриваються і реалізуються саме в об'єднанні, яке є інтеграційним компонентом

в жизнедеятельности человека и его взаимодействии с обществом, которое представляется условием человеческого существования.

Ключевые слова: информационный обмен, общение, социальная жизнь, социально выборочный характер, личное отношение, межличностные отношения.

Кожній людині тією чи іншою мірою властива потреба у спілкуванні, налагодженні соціальних контактів. З одного боку, це потреба в нових враженнях, почуттях, знаннях, а з іншого – бажання поділитися з партнером власними переживаннями й думками. Тобто, як уже зазначалося, спілкування є процесом інформаційного обміну, потреба в якому для людини не менш важлива, ніж, скажімо, потреба в обміні речей. Проте від будь-якого іншого обміну, приміром обміну речами або предметами, інформаційний обмін вирізняється тим, що внаслідок нього відбувається збагачення певним досвідом кожного співрозмовника, який бере участь у спілкуванні. У зв'язку з цим пригадується відомий приклад про наявність у двох людей по яблуку. Після обміну цими яблуками в них і надалі залишиться по одному яблуку. Натомість, якщо і в однієї, і в другій людини є по одній ідеї, то після обміну в них стане по дві ідеї. Тобто під час спілкування відбувається не лише обмін, а й примноження знань, перетворення надбань кожного учасника спілкування на їхні спільні надбання. Тому саме через спілкування відбувається навчання й виховання людини, засвоєння нею різних форм соціального досвіду, норм і правил поведінки, традицій і звичаїв. Водночас саме у спілкуванні виявляють себе і розкриваються різноманітні риси й властивості особистості, її внутрішній світ, який стає доступним іншим.

Вже незаперечним є твердження про те, що якість соціального життя людини залежить від характеру її спілкування з іншими людьми. Отримання задоволення від спілкування позначається на психологічному благополуччі учасників комунікативного процесу, водночас постійне незадоволення соціальними контактами й міжособистісними стосунками, самотність призводять до поганого настрою, депресії, зниження активності, а зрештою – до погіршення здоров'я та невиконання намічених цілей. Отож можна констатувати, що ефективно, якісне спілкування дорівнює продуктивним соціальним і міжособистісним стосункам, а неякісне спілкування утворює труднощі в процесі виходу в соціум .

У процесі розвитку індивіда потреба у спілкуванні набуває соціально-вибіркового характеру. Попри те, що іноді й трапляються такі люди, яким усе одно з ким, аби «поговорити», проте здебільшого кожна особа має певне коло найближчих або друзів, з якими найохочіше спілкується. І тільки найближчим друзям і у відповідному соціально-психологічному просторі ми розкриваємо свої таємниці, ділимося з ними своїми найпотаємнішими думками та мріями. Саме в процесі такого товариського спілкування дуже важливо вміти співпереживати з іншою людиною,

поставити себе на її місце, дати їй пораду, перейнятися її болями та тривогами, проблемами й radoщами.

Універсальний характер спілкування проявляється і в потребі індивіда «сповідатися», поділитися тим, що його найбільше хвилює або що не дає йому спокійно жити. Як же буває боляче, коли пізніше той чи та, з ким він поділився «найсвятішим», переповідає ці таємниці іншим, робить їх предметом обговорення, яке від співчуття може швидко перерости на критику або навіть глузування. Тому, приміром, для священнослужителів, медиків, практичних психологів вважається обов'язковим збереження таємниці сповіді, хвороби, психологічної проблеми. Але й кодекс честі кожної порядної людини не дозволяє їй розголошувати таємниці своїх колег чи партнерів, бо це, особливо у стосунках між друзями, розцінюється як зрада.

Потреба у спілкуванні завжди переплітається з потребою в усамітненні (в цьому контексті – спілкуванні із самим собою). Щоправда, в одних людей ця потреба має яскраво виражений характер, а в інших – ледь помітний. Причини цього криються як у самій особистості, так і в соціальному середовищі. Не секрет, що ми часто буваємо більш самотніми й менш продуктивними серед людей, ніж у тиші власного кабінету і своїх думок. Зростання частоти соціальних контактів та міжособистісних стосунків, їхня напруженість дедалі гостріше актуалізують бажання індивіда відособитися, зберегти свою незалежність, певну дистанцію від сторонніх. Це можна пояснити так: хоч би яким хорошим було соціальне середовище, хоч би як вдало складалися соціальні та міжособистісні стосунки, вони рано чи пізно починають втомлювати й відволікати від «серйозних» (з погляду особи) роздумів і справ. І якщо ці «серйозні» роздуми і справи збігаються з проблемами й перспективами розвитку суспільства, то усамітнення, спілкування із самотністю набуває соціального значення й дієво-творчого характеру. Іншими словами, така самотність тільки на користь суспільству й людині, адже вони обоє дістають задоволення: суспільство – від отримання корисної справи, а людина – від можливості відпочити від численних контактів, поспілкуватися із самою собою і зробити щось важливе для себе та інших. Тут йдеться про таке спілкування із самим собою, яке часто буває повноціннішим і важливішим, ніж короткотривалі, поверхові або суто формальні контакти з багатьма малознайомими людьми, від яких людина дуже швидко втомлюється.

Втомлюваність настає від надмірної зайвої інформації, яка може бути індивідові зовсім нецікавою; від того, що в процесі таких контактів йому доводиться постійно стежити за собою, стримувати свої почуття, «грати» певну роль. Водночас він відчуває потребу розслабитися, розібратись у самому собі, навести певний лад у своїй душі. І якщо поруч з ним немає справжнього друга, з яким можна було б обговорити всі свої проблеми, індивід починає спілкуватися із самим собою, певним чином немовби роздвоюючи власне «Я». В одних випадках він усе робить подумки, ведучи сам

з собою або зі своїм уявним партнером внутрішній діалог. В інших – занотує свої думки або почуття, веде, наприклад, щоденник або пише книгу. Пізніше це дає йому можливість подивитися на свій внутрішній світ збоку, сприйняти його в об'єктивній формі. Саме таке вміння спілкуватися із самим собою, вести внутрішні роздуми-діалоги, «розмовляти» або «радитися» з власним сумлінням є надзвичайно важливим не лише для прийняття якихось зважених рішень, підготовки потрібних документів, видань або уникнення помилок, але й для духовного та професійного розвитку людини, збереження її внутрішньої гармонії. Якщо ж спілкування переходить у ранг занурювання в самого себе, звинувачення інших або самозвинувачування, то така потреба в спілкуванні із самим собою має негативний відтінок і може призвести до агресії, психічного зриву чи навіть хвороби. Підсумовуючи сказане, можна, спираючись на слова французького письменника Антуана де Сент-Екзюпері, котрий вважав «розкіш людського спілкування» одним з найвищих людських благ, стверджувати, що універсальність феномену спілкування, його наскрізний характер проявляються в численних взаємозв'язках людей, в обміні інформацією, досвідом, вміннями й навичками, результатами праці тощо. Крім того, спілкування є одним з проявів людської сутності, особистісною формою функціонування суспільних стосунків. Воно відображає об'єктивну потребу людей жити в соціумі, об'єднуватися і співпрацювати один з одним. Водночас жодна спільна діяльність не може відбуватися без координації людських дій, узгодження цілей, обміну думками, формування внутрішнього світу людини, її свідомості, почуттів, знань, що можливе тільки завдяки спілкуванню. Отже, спілкування є невід'ємною складовою людського існування, важливою передумовою формування людини як соціальної істоти, здатної до співіснування з подібними до себе, а також необхідною передумовою розвитку суспільства. Постановка питання саме так показує, що в процесі спілкування досягається потрібна організація, єдність і регуляція дій окремих індивідів, інтелектуальна та емоційно-чуттєва взаємодія між ними, яка сприяє формуванню спільності настроїв і поглядів, взаєморозумінню та узгодженості дій, згуртованості й солідарності, без яких неможлива жодна колективна діяльність, і котрі складають культурно-комунікативну основу соціального життя суспільства.

Аналізуючи особистість як соціально-психологічний феномен, зазначалося, що її взаємозв'язок із соціумом не є взаємозв'язком двох ізольованих систем: дослідження особистості завжди є дослідженням суспільства й навпаки. Отож ще раз важливо наголосити на розгляді особистості в контексті соціальних відносин, який представлений системою реальних стосунків індивіда і суспільства. Вивчати їх – значить відшукувати психологічні закономірності й форми взаємодії людини і соціуму, розкривати механізми «вростання» індивідуального в соціальне, знаходити шляхи оптимізації соціальних зв'язків та індивідуальних форм спілкування.

Виходячи із ідеї єдності спілкування й діяльності (Б. Ааньєв, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн та ін.), під спілкуванням розуміється реальність людських стосунків, яка передбачає будь-які форми спільної діяльності людей. Тобто будь-які форми спілкування належать до специфічних форм спільної діяльності. До того ж люди не просто спілкуються в ході виконання ними певних функцій, але вони завжди спілкуються під час відповідної діяльності. Отож спілкується завжди діяльна людина. Г. Андреева вважає, що доцільним є найширше розуміння зв'язку діяльності й спілкування, коли спілкування розглядається і як аспект спільної діяльності (оскільки сама діяльність не лише праця, а й спілкування в процесі праці), і як її своєрідний дериват (від лат. *derivatus* – відведений, *derivo* – відводжу, утворюю: похідне від чогось первинного). Іншими словами, спілкування доцільно розглядати у двох планах: як аспект спільної діяльності і як її продукт (В. Слободчиков, Є. Ісаєв). Водночас діяльність за допомогою спілкування не просто організовується, але й збагачується, в ній виникають нові зв'язки і стосунки між людьми. На думку Г. Андреевої, таке широке розуміння зв'язку спілкування й діяльності відповідає розумінню самого спілкування як важливої умови привласнення індивідом досягнень історичного розвитку людства, чи то на мікрорівні, у безпосередньому оточенні, чи на макрорівні, у всій системі соціальних зв'язків.

Стосовно іншої позиції, коли категорія «спілкування» може розглядатися як самостійна і зведена до діяльності (В. Знаков, А. Реан та ін.), процес спілкування стає для людини не лише засобом, а й метою. Таке розуміння спілкування дає змогу розглядати цю дефініцію як таку, що не обов'язково виникає внаслідок потреби у спільній діяльності; вона може виступати й у ролі самомотивованого процесу. Як приклад, маємо фатичне (від лат. *fatuus* – дурний, пустий) спілкування, в діяльному аспекті беззмістовне, те, метою якого є підтримка самого процесу спілкування.

Ідею автономності й самоцінності спілкування А. Реан і Я. Коломінський обґрунтовують, по-перше, теоретичною концепцією про структуру фундаментальних потреб людини (А. Маслоу), в якій спілкування є однією з основних потреб (воно необхідне для того, щоб розділити з іншою людиною своє горе чи радість, щоб відчувати себе людиною); по-друге, з позицій суб'єкт-суб'єктного підходу до спілкування (якщо діяльність пов'язана з формулою «суб'єкт – об'єкт», то в спілкуванні нікого з партнерів не можна розглядати як об'єкт, адже кожний з них є активним суб'єктом цього процесу). На думку вчених, суб'єктність спілкування не зводиться до спрощеного уявлення про цей процес, про обов'язковість абсолютної рівності партнерів. Однак загальною й незмінною умовою розгляду будь-якої взаємодії як спілкування є відмова від категорії об'єкта впливу. Саме тому маніпулятивне спілкування, яке будується за принципом «суб'єкт – об'єкт», спілкуванням як таким не може бути. Отож, спілкування як самостійне й зведене до діяльності поняття

може бути визначене так: це процес міжособистісної взаємодії, породжений широким спектром актуальних потреб партнерів, спрямований на задоволення цих потреб і опосередкований певними міжособистісними стосунками.

Із усього вищезазначеного неважко помітити, що поняття «спілкування» тлумачиться в психологічній літературі по-різному: як особливий вид діяльності; як специфічна соціальна форма інформаційного зв'язку; як форма взаємодії суб'єктів; як самостійна й зведена до діяльності категорія; як процес міжособистісної взаємодії; як обмін думками, почуттями й переживаннями; як суттєвий аспект людської діяльності; як реальність людських стосунків, що передбачає будь-які форми спільної діяльності людей; як універсальна реальність буття людини, що породжується й підтримується різними формами людських стосунків. Більшість дослідників схиляється до думки, що діяльність людини в усіх її модифікаціях і спілкування індивіда з іншими людьми переплетені в його житті найтісніше і фактично жодна з них неможлива без іншої. З цього випливає, що будь-який різновид або форма людської діяльності (гра, керівництво, виховання) виявляються через спілкування й навпаки. І навіть спілкування із самим собою (продовжане спілкування) відбувається таким чином, що людина подумки продовжує розмову з партнером, з яким нещодавно спілкувалася. Тобто індивід діє так, ніби належить до якоїсь спільноти: він заздалегідь обдумує сценарій розмови, передбачає можливі аргументи й контраргументи учасників спілкування, тактичні прийоми переконання, можливі типи контактів тощо. До речі, спілкування із самим собою (тобто інтраперсональний діалог) було відоме ще в Давній Греції і мало назву солілоквиуму (автосу-гестії, мислення, свідомості). Так, члени піфагорійської спілки суворо дотримувалися правила, яке зобов'язувало кожного з них щоденно, перед сном, проводити співбесіди з самим собою та відповідати на запитання: «Як я провів день, що минув?», «Що я зробив?», «Яких зобов'язань я не виконав?». Таке спілкування із самим собою проводилося тричі підряд, чим досягалося більш глибоке осмислення запитань. Аналізуючи інтраперсональний діалог, найкраще вдається до прикладу стосовно Сократа та його учнів. Зокрема, учень Сократа Антисфен Афінівський вважав, що для становлення мислителя головною передумовою є уміння вести діалог із самим собою. На запитання, що йому дала філософія, він відповів: «Уміння вести бесіду з самим собою».

Суб'єкт-суб'єктний підхід до проблеми спілкування долає одностороннє розуміння спілкування як форми чи виду діяльності. У свій час Б. Ломов та його співробітники зробили висновок про необхідність формулювання нового методологічного принципу – принципу спілкування як суб'єкт-суб'єктної взаємодії, базуючись на якому, спілкування є особливою самостійною формою активності суб'єкта. В. Знаков у зв'язку з цим зазначає, що сучасна психологічна наука вивчає дві основні форми спілкування: в одному випадку – це засіб організації діяльності, в іншому – задоволення

потреби людини в іншій людині, у живому контакті. Тобто в процесі спілкування здійснюється не лише взаємний обмін діяльністю, але й уявленнями, ідеями, почуттями людей. Спілкування, отже, тлумачиться як форма взаємодії суб'єктів, котра мотивується їхнім прагненням виявити психологічні якості один одного й у ході якої формуються міжособистісні стосунки між ними (прив'язаності, дружби чи неприязні). Водночас під спільною діяльністю розуміються ситуації, за яких міжособистісне спілкування людей підпорядковується загальній меті – вирішенню конкретного завдання. Ідею про самостійність і першочергову важливість категорії «спілкування» проводить М. Бобнева, зокрема зазначаючи: якщо раніше в психології передбачалося, що психіка формується, насамперед, на основі предметної діяльності, а формування вищих функцій визначається в основному використанням знакових засобів і мови, то тепер стає очевидним той факт, що для людини вихідною є ситуація спілкування й у розвитку психіки вирішальна роль має належати спілкуванню і взаємодії людей.

Окрім суб'єкт-суб'єктного підходу до вивчення природи спілкування, який ще в психологічній літературі називають діалогічним (партнер зі спілкування залишається для співрозмовника значущою, унікальною, неповторною особистістю), мають місце й інші підходи. Моносуб'єктивний підхід спирається на уявлення про те, що людина у цьому світі практично самотня, й спілкування для неї є епізодом в її житті. При цьому інша людина в житті особи не відіграє помітної ролі. Згідно з полііндивідним підходом індивід не просто один у цьому світі, а один із багатьох інших. І вплив однієї людини на іншу ґрунтується на врахуванні психіки останньої. Інтерсуб'єктивний підхід має своїм підґрунтям згоду, яка означає однакове розуміння людьми ситуації. Спілкуючись, такі люди поступаються одне одному в розмові, пристосовуються один до одного, будуючи міжособистісні зв'язки. Натомість, якщо аргументи одного партнера не збігаються з очікуваннями іншого, то спілкування набуває суб'єкт-об'єктного характеру. Залишаючи за вченими право на власний погляд щодо підходів до проблеми спілкування, підтримуємо тих з них, котрі керуються гуманістичними уявленнями про людину, перебуваючи на засадах суб'єкт-суб'єктних стосунків між партнерами зі взаємодії.

Спілкування є явищем соціальним, природа якого виявляється в соціумі, в середовищі людей під час передавання соціального Досвіду, норм поведінки, традицій та ін. Воно сприяє збагаченню знань, умінь і навичок учасників спільної діяльності, задовольняє потребу в психологічному контакті, є механізмом відтворення подій, настроїв, координує зусилля людей, допомагає об'єктивному виявленню особливостей поведінки партнерів, їхніх манер, рис характеру, емоцій мотиваційної сфери. Отже, специфіка спілкування полягає в тому, що в процесі взаємодії суб'єктивний світ одного індивіда розкривається для іншого, відбувається взаємний обмін думками, інформацією, інтересами, почуттями, діяльністю тощо. У результаті спілкування від-

буваються певні контакти, міжособистісні стосунки, здійснюється об'єднання (чи розмежування) людей, виробляються правила й норми поведінки. Успішність будь-яких контактів залежить від налагодження взаєморозуміння між партнерами зі спілкування. В реальних міжособистісних контактах розкривається весь спектр якостей особистості, її комунікативний потенціал, соціальна значущість, виявляються людські симпатії та антипатії, любов і дружба, сумісність і несумісність, привабливість і ворожнеча. У зв'язку з цим надзвичайно важливо знати про ті взаємини, які склалися між членами контактної групи, адже від них, зрештою, залежить уся система спілкування окремої особистості, розвиток її комунікативного потенціалу, засоби, що використовуються у процесі взаємодії.

Потреба людини в спілкуванні зумовлена суспільним способом її життєдіяльності й необхідністю взаємодіяти з іншими людьми. Спостереження за дітьми, які перші роки свого життя провели серед тварин і не мали можливості спілкуватися із собі подібними, свідчать про численні порушення в їхньому розвитку: як психічному й фізичному, так і соціальному. Спілкування, отже, стає основною умовою виживання людини й забезпечує реалізацію функцій навчання, виховання і розвитку індивіда. Вивчаючи поведінку немовлят, американські дослідники К. Флейк-Хобсон, Б. Робінсон та П. Скін зазначають, що в перші тижні життя діти можуть обмінюватися із дорослими лише жестами, мімікою, численними звуками, що свідчить, напевно, про генетичну «запрограмованість» на спілкування з оточенням. І хоча невігадлива міміка та звукові «відповіді» рефлекторні і їх ще не можна назвати спілкуванням в повному розумінні цього слова, вони проте надзвичайно важливі в процесі встановлення стосунків («зроцвання») між батьками й дитиною. Дослідження Д. Ельконіна показали, що виявом справжньої потреби немовляти в спілкуванні з дорослими є комплекс пожвавлення, який виникає в момент появи батьків і під час їхнього спілкування з дитиною. Коли дитина жваво рухає ручками й ніжками, посміхається дорослому, повертає голівку на голоси, які звучать поруч, усе це засвідчує про появу потреби в спілкуванні.

Упродовж першого року життя діти дедалі краще знайомляться з дорослими, котрі їх оточують, у них з'являється позитивне емоційне ставлення до дорослих, почуття довіри до них, задоволення від спілкування з ними, формується прив'язаність до дорослих. Щодо довіри (недовіри), то, за Е. Еріксоном, беззахисні малюки в перший рік свого життя опиняються в ситуації конфлікту: довіра проти недовіри до навколишнього світу, успішне розв'язання якого залежить від характеру взаємін дитини і дорослих. Ідеться про те, що, коли дитину люблять, розмовляють з нею, вона починає довіряти дорослим, якщо ж її потреби не задовольняються, особливо потреба в спілкуванні, вона виростає з почуттям недовіри до всього навколишнього світу. Сказане зовсім не означає, що батьки повинні задоволь-

няти будь-яку забаганку дитини. Водночас варто підкреслити, що факт недовіри, так само як і дефіцит спілкування, гальмують психічний розвиток дитини, створюють проблеми в процесі входження в соціум. Це ж саме можна сказати і про зайву опіку, надмірне спілкування, котрі також спричинюють труднощі. Стосовно почуття прив'язаності до дорослих, яке є важливою подією в житті дитини першого року життя, то воно особливо стає помітним після півріччя життя.

Аналізуючи фази прив'язаності (К. Флейк-Хобсон та ін.), можна прослідкувати, як у малюків у процесі спілкування з дорослими поступово формуються емоційно-психологічні зв'язки з люблячими їх людьми. Перша фаза (від народження до трьох місяців) характеризується тим, що дитина шукає близькості й готова спілкуватися з будь-якою знайомою чи незнайомою людиною. Для досягнення потреби в спілкуванні малюк використовує свої специфічні сигнали: посмішку, звуки голосу, рухи тощо. На другій фазі (третій-шостий місяці) діти поступово вчаться розрізняти знайомі і незнайомі обличчя. Спілкування з дорослим на цій фазі починає набувати вибіркового характеру. На третій фазі (сьомий-восьмий місяці) вибірковість характеру спілкування закріплюється, формується уявлення про постійність людей і предметів. М. Лісіна окреслила такі стадії розвитку потреби дитини в спілкуванні: потреба в увазі та доброзичливості дорослого, результатом задоволення якої є забезпечення фізичного комфорту й розвитку дитини (перше півріччя життя); потреба в співробітництві з дорослим, котра забезпечує задоволення в провідній грі-маніпуляції (з другого півріччя до двох – двох з половиною років); задоволення потреби в повазі до запитів дитини (молодший і середній дошкільний вік); потреба в розумінні людей, які оточують дитину, та співпереживанні їм (старший дошкільний вік). Зрештою можна стверджувати, що процес входження дитини в соціум, засвоєння його норм і цінностей охоплює потребу в спілкуванні, набуття, розширення, вдосконалення, збагачення й закріплення міжособистісних і соціальних зв'язків.

Як відомо, спілкування є надзвичайно складним феноменом у житті індивіда й людства загалом, воно охоплює велику кількість взаємозв'язків, міжособистісних стосунків, здійснюється в різних формах і за допомогою різних засобів, які є невід'ємним чинником культури й постійно вдосконалюються та збагачуються. Саме тому будь-яке визначення цієї дефініції має дещо орієнтовний, звужений характер, адже звести в одне коротке формулювання всю сукупність смислових і змістових аспектів соціальних зв'язків і міжособистісних стосунків неможливо. Враховуючи сказане, зупинимося на такому визначенні цього поняття. Спілкування – це весь спектр зв'язків і взаємодій людей у процесі духовного і матеріального виробництва, спосіб формування, розвитку, реалізації та регуляції соціальних відносин і психологічних особливостей окремої людини, що здійснюється через безпосередні чи опосередковані контакти, в які вступають особистості й групи. Це широке

розуміння спілкування, а вузький його контекст – міжособистісне спілкування – вказує на процес предметної та інформаційної взаємодії між людьми, коли формуються, конкретизуються, уточнюються й реалізуються їхні міжособистісні стосунки (взаємовплив, сприйняття один одного тощо) та проявляються психологічні особливості комунікативного потенціалу кожного індивіда. У процесі міжособистісного спілкування відбувається така взаємодія людей, за якої кожний з учасників реалізує певні цілі (когось переконали, спільно виконати якийсь вид діяльності, показати своє ставлення до того чи іншого факту та ін.) і водночас пізнає один одного, змінюючи себе та співрозмовника.

Зміст і рівень стосунків, в які вступає людина, надзвичайно різні: соціальні, суспільні, людські міжособистісні тощо. Соціальні відносини відображають взаємодію між соціальними групами та індивідами як представниками цих груп. Суспільні – характеризують взаємодію особи через соціальні спільноти із суспільством. Вони є важливим аспектом економічних, соціальних, політичних, культурних та інших відносин.

Поняття «людські стосунки» застосовується для відтворення різних суб'єктивних проявів людини в процесі її взаємодії з об'єктами зовнішнього світу (у В. Мясичева – це психологічні стосунки) [5].

Зазвичай вони виражаються у вигляді виробничих, економічних, правових, моральних, релігійних, політичних, естетичних, етнічних відносин. А. Сухов, характеризуючи зміст людських стосунків, зокрема індивіда з різними спільнотами, членом яких він є, зазначає, що стосунки, по-перше, передбачають актуалізацію знання в образно-понятійній формі про спільноту (групу) чи особистість у тих, хто вступає у взаємодію; по-друге, мають той чи інший емоційний відгук індивідів, що взаємодіють (спільнот), на групу чи особистість (це може бути позитивна, негативна, нейтрально байдужа чи суперечлива емоційна реакція); по-третє, водночас актуалізують певне поводження з ними, ставлення до них. Названі особливості по-різному впливають на характер прояву людських стосунків: одні з них можуть базуватися на конструктивних засадах, інші – деструктивно впливати на особистість. У зв'язку з цим надзвичайно важливими для індивіда є контакти з суб'єктивно значущими для нього людьми.

В контексті аналізу поняття «людські стосунки» можна виокремити іншу дефініцію – «особисте ставлення», якою визначається індивідуальна суб'єктивна спрямованість людини на групу чи іншу особу. Особисте ставлення до когось чи чогось охоплює конкретне реагування на достоїнства і недоліки партнера, його значущість для суб'єкта стосунків тощо. Індивідуальне реагування проявляється за допомогою мови, голосу, міміки, пантоміміки та ін. Формою вираження ставлення можуть також бути вчинок чи дія. Спілкуючись з іншою людиною, необхідно проявляти неабияку спостережливність для того, щоб адекватно сприймати й розуміти її ставлення до себе.

Міжособистісні стосунки характеризуються реальною безпосередньою чи опосередкованою взаємодією людей, яка має зворотний зв'язок. У цьому розумінні вони, по-перше, набувають характеру соціально-психологічних за рахунок втручання в суспільні відносини особистого ставлення як персоніфікованої реакції партнерів один на одного, а, по-друге, мають під собою емоційну основу, тобто виникають на ґрунті певних почуттів людей стосовно один до одного. Г. Андреева стверджує, що природу міжособистісних стосунків можна правильно зрозуміти, якщо їх не ставити поряд із суспільними відносинами, а побачити в них особливу низку стосунків, яка виникає всередині кожного виду суспільних відносин. Йдеться про те, що обидві низки відносин представлені разом. При цьому наявність міжособистісних стосунків усереднює різних форм суспільних відносин є реалізацією безосередних стосунків у діяльності конкретних особистостей, в актах їхнього спілкування та взаємодії. Отож недооцінка другої низки стосунків (міжособистісних) гальмує глибинний аналіз відносин першої низки (суспільних). Адже в об'єктивній тканині суспільних відносин відомі моменти, які виходять зі свідомої волі та особливих цілей індивідів. Саме тут, за Г. Андреевою, і стикаються безпосередньо соціальне і психологічне. З такого розуміння взаємозв'язку суспільних і міжособистісних стосунків випливає висновок про те, що змістом міжособистісних відносин зрештою є той чи інший вид суспільних відносин, тобто певна соціальна діяльність, але їхня сутність залишається прихованою. Отже, міжособистісні стосунки зумовлені об'єктивними суспільними відносинами, але саме в підсумку. Вони є справжньою реальністю суспільних зв'язків: поза ними немає десь «чистих» суспільних відносин [6].

Названі види стосунків цілком розкриваються й реалізуються саме в спілкуванні, яке є інтеграційною компонентою в життєдіяльності людини та її взаємодії із суспільством, умовою людського існування. Зв'язок між спілкуванням і системою стосунків людини є нероздільним: стосунки, що складаються між учасниками взаємодії, формуються і проявляються в спілкуванні й впливають на численні його характеристики; спілкування, в свою чергу, є реалізацією всієї системи стосунків індивіда; воно формує особистість та водночас розвиває її в координатах соціуму.

Список використаних джерел

1. Арват Ф.С., Коваленко Є.І., Кириленко С.В., Щербань П.М. Культура спілкування: Навч.-метод. посібник. – К.: ІЗИН, 1997. – 328 с.
2. Вікова та педагогічна психологія: Навчальний посібник / Скрипченко О.В., Долинська Л.В., Огороднійчук З.В. та ін. – К.: Просвіта, 2001. – С. 396-413.
3. Грехнев В.С. Культура педагогического общения: Кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1990. – 144 с.
4. Заброцький М.М. Педагогічна психологія: Курс лекцій. – К.: МАУП, 2000. – С. 69-91.

5. Зимняя И.А. Педагогическая психология: Учебник для вузов. – М.: Издательская корпорация «Логос», 2000. – С. 305-366.
6. Кан-Калик В.А., Ковалев Г.А. Педагогическое общение как предмет теоретического и прикладного исследования // Вопросы психологии. – 1985. – №4. – С.9-17.
7. Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении. – М.: Просвещение, 1987. – 190 с.
8. Комарова І. Культура педагогічного спілкування вчителя // Шлях освіти. – 2001. – №5. – С.31-34.
9. Психологический словарь / Под ред. В.П.Зинченко, Б.Г.Мещерякова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Педагогика – Пресс, 2001. – 440 с.
10. Психологія: Підручник / За ред. Ю.Л. Трофімова. – К.: Либідь, 1999. – С.468-476.
11. Реан А.А., Бордовская Н.В., Розум С.И. Психология и педагогика. – СПб.: Питер, 2000. – С.317-346.

In the article described the phenomenon of intercourse in the communicative culture of society. In fact relations fully open up and realized exactly in intercourse, which is an integration component in the vital functions of man and its co-operating with society which appears the condition of human existence.

Key words: informative exchange, intercourse, social life, socialselective character, personal relation, interpersonality relations.

Отримано: 17.09.2009

УДК 159.922.6

О.Л. Панкратова

РОЗВИТОК САМОРЕГУЛЯЦІЇ ЯК УМОВА УСПІШНОГО ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ

У статті з'ясовано значення професійної саморегуляції у процесі професіогенезу майбутнього фахівця та розглянуто основні етапи його професійного становлення.

Ключові слова: професійна саморегуляція, професійне становлення особистості, професійна діяльність, майбутній фахівець.

В статье определено значение профессиональной саморегуляции в процессе професіогенеза будущего специалиста и рассмотрены основные этапы его профессионального становления.

Ключевые слова: профессиональная саморегуляция, профессиональное становление личности, профессиональная деятельность, будущий специалист.